

Жажді

Ч. 5.

Львів, травень 1943.

Рік II.

БІЙ ЗА ЄВРОПУ

В десятиріччя смерті Миколи Хвильового

I

Переглядаючи виступи Миколи Хвильового, передусім його памфлети, бачимо, з якою відвагою брався він до розв'язки різних актуальних на той час проблем і з якою колосальною інтуїцією ловив він ті ідейні струми, що хвилювали духовість сучасної йому Європи. Інтуїцією своєю він не тільки позасвідомо відгукувався на братні ідейні рухи, але й не-

раз сміливо своїх поглядів їх у багато дечому випереджував. Досить буде взяти до уваги чільні твори тогочасної (третього десятиліття) ідеологічної літератури, щоб переконатися, як індивідуально і пробоево ставив він великі проблеми, не раз континентального масштабу.

В тодішній європейській літературі був помітний незвичайно сильний вплив, ідейний і кількісний, літератури російської. Досить переглянути бібліографію тих років, щоб побачити, що Достоевський, Толстой, Чехов — без перебільшення, найактуальніші письменники тих часів.

Книжка М. Хвильового, подарована автором А. Любченкові

За ними йшли твори про східну філософію, Конфуція, Будду, оккультизм, і т. д. — і німецька преса не даремно була в дзвін тривоги, що німецька молодь воліє поворот до півсвідомого, тваринного комплексу в Достоевського і відвертається від Гете й Ніцше. В післявоєнній духовій утомі втеча до такої літератури була зрозуміла; але з тією літературою просікали в європейську духовість елементи не раз зовсім протилежні тим, що їх звикла висувати духовість людини Окциденту — традиція, раса, релігія, героїзм, одуховлений інтелект, загальна й особиста культура, цивілізація тощо. Мобілізація для відсічі нівелюючих впливів почалася самоцінно і майже одночасно в різних народів Заходу. Досить тут згадати тільки романців і германців. У Франції Анрі Массіс видав свою палку „Оборону Окциденту“, в Німеччині ж Альфред Розенберг — „Міг 20-ого сторіччя“, книгу, що появилася 1930 р. та що, як автор пише в передмові, в основі була готова вже 1925 р. І один і другий намагалися з європейських башт дати відсіч тому, що ми зовсім „московським комплексом“. А. Розенберг означив це як „квітіння над силою тьми“, що є „кволим депетанням затруєної крові“, і протиставив цьому комплексові епілептичних героїв та ідіотів Достоевського людей Заходу — Фавста, Ліонарда.

Тут варте уваги, що та відсіч йшла не в ім'я якогось одного абстрактного європейського ідеалу, а — завжди на тлі свого народу, своєї раси. Європа саме й цікава тим, що носіями її духа вважають себе різні народи й раси, які не раз відмовляють права іншим говорити в її (Європи) імені. Цей зудар і змаг національно забарвлених ідей саме й творить ту рису європейської культури, що чинить її молодію й живучою. Отак Массіс міг мислити „Європу“ — тільки романською, і йому не давав спокою надмірний, на його гадку, метафізичний спиритуалізм Кайзерлінга, який надто екзальтує первісні інстинкти та розбуркує вітальні сили. Массіс рад би їх бачити більш гармонійними, об'єктивними; намагання втекти від романської дисципліни закидав він і Шпенглерові. З другого боку А. Розенберг мислив свою Європу передусім германською. Ця концепція знаходить у німців своє завершення в расологічних працях Ганса Гюнтера, що узагалі всі творчі первні європейської культури приписує германському духові, дошукуючись його навіть в античній добі часів Троянської війни. Але, при всіх внутрішніх суперечностях, і цих і тих яскраво об'єднувало одне: відкидання духа Сходу, передусім Москви — найактивнішого його носія й авангарду.

Тут ми й можемо перейти до Миколи Хвильового.

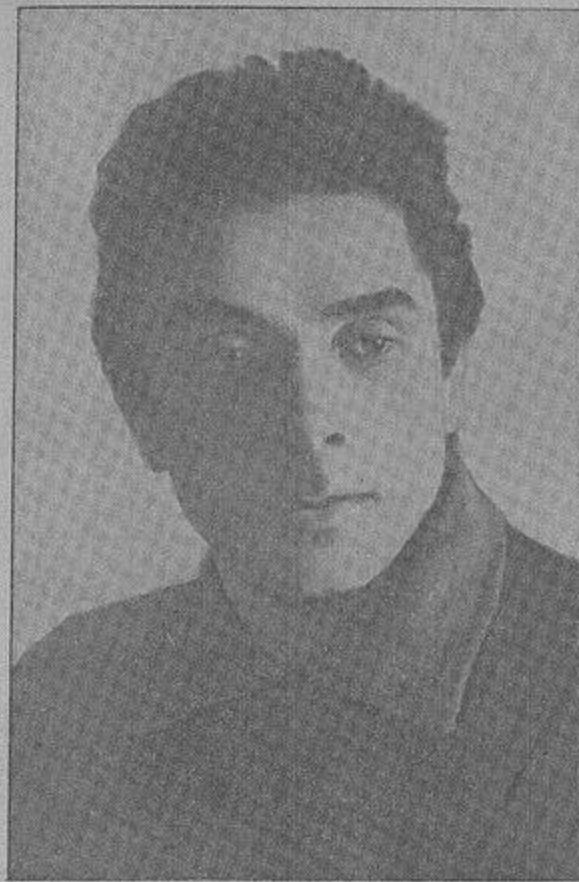
Мабуть ніхто не в силі дати таку влучну і гостру характеристику, так насвітлити справжнє обличчя Хвильового, як це зробили його ідеологічні вороги. Свого часу Сталін писав:

„В той час, коли західно-європейські пролетарі і їхні комуністичні партії повні симпатії до Москви, цитаделі міжнародного революційного руху й левізму, в той час, коли західно-європейські пролетарі з захопленням дивляться на прапор, що повіває в Москві, український комуніст Хвильовий не має нічого іншого сказати на користь Москви крім того, як закликати всіх українських діячів до втечі від „Москви“ якомога швидше. І це називається інтернаціоналізмом?“

Другий — чільний Сталінів „соратник“, один з династії советських Ротшильдів, збагачених на українському збіжжі й вугіллі, — Лазар Мойсейович Каганович, писав у свою чергу так:

„Хвильовий — письменник, але, товариші, історія викидає іноді такі штуки, коли, як бачите, поет став виразником самої реальної політики, прагнень, ворожих пролетарському класу. Гасло „на Європу“, гасло „геть від Москви“, вся його постава національного питання є ворожий нашім партії настрої, Хвильового прикривав Шумський, він схвалював його дії, солідаризувався з ним з різними оговорками та ін., а кращих комуністів з середовища українців, що працюють над проведенням лінії партії, називав „презреними малороссами“, зрадниками, продавцями і інше“.

Гасла Хвильового, що виникли в час голосної „літературної дискусії“ 1925-28 рр., ідейно зовсім не випадково зійшлися з гадками західно-європейських ідеологів; тільки коли ті мали змогу висловитися відверто і виявити свої думки вповні, то Хвильовий мусів поклати, як ціну за свої „думки проти тені“, — себе самого, своє життя. На тлі специфічних умов, серед яких він жив і творив, є щось справді героїчне в тому його змаганні проти тупої сили північного холода, що всією своєю масою йшов на здавлення українського націо-

Микола Хвильовий

нального відродження, розбурханого революцією. А що Хвильовий бачив, як один з головних шляхів того відродження, — відродження культурне, то всю свою пристрасть і завзяття віддав він передусім цій боротьбі. Сектор літератури був не даремно справжнім фронтом — це й лежало зовсім у традиції української літератури. В цій боротьбі за культуру, точніше —

за гегемонію української культури, Хвильовий бачив спасіння саме в „психологічній заразі“ Європою, яка й мала бути антидотом проти зарази — московської.

Дві проблеми заповнювали Хвильового. У своїй „Камо грядеши“ він писав про те, що „нас“ — себто його сучасників-відродженців, — тривожить найбільше ідея „азіатського ренесансу“ і „виявлення психологічних категорій: Європа чи Провіта?“. „Азіатський ренесанс“ — це була ціла месіянстично-імперіалістична концепція Хвильового, яку гаряче вітав м. і. Зеров: „Я люблю всіх прихильників циклічних теорій. Віра в циклічність позначена патосом, трагізмом, емоціонально насичена, і через те захоплює“. (З листа Зерова до Хвильового, про який цей згадує в своїй статті „Про демагогічну водичку“). Але що думав Хвильовий під „азіатським ренесансом“? Факт, що це була в нього, так сказати б, щойно інтуїтивно усвідомлена ідея, але зовсім ще не сформульована конкретно, — не забуваймо ж, що його памфлети це передусім твори поетично-літературні, а не політичні трактати. Суперечність проявляється вже в самому сформульованні поняття: „азіатський ренесанс — це епоха європейського відродження плюс незрівняне, бадоре й радісне грецько-римське мистецтво“... Вириває мимохіть питання — чому саме європейське відродження назване азіатським ренесансом? Спробуймо це спрещувати.

Передусім, мусимо вважати, що Хвильовий брав на увагу поняття „Європа“ і „Азія“ не лише в географічному понятті, а в тому ідейному, що бере їх як два комплекси ворожих одна одній культур. Таке поняття пізніше (1938 р.) докладно умотивував у своїй відомій книжці про формування Європи А. Зандерс; він там доказував, м. і., рухомість границь східної Європи, залежно від того, чи Україна належала до неї (в часи княжі, за козацької держави, 1918-20 рр.), чи була під владою монголів або Москви. Одночасно Хвильовий, приймаючи шпенглерівську теорію занепаду Заходу за факт, вірив, що саме молоді народи Сходу, з „колись пригноблених азіатських країн, зйдуть на гору Гелікон і поставлять там світильник Ренесансу“... Суть була в тому, що Хвильовий саме Україну і її культуру вважав тим центром, що дасть синтезу тим молодим, національно визволеним, силам Сходу, і це нове мистецтво, новий стиль, перекинеться з України в усі частини світу.

Україну Хвильовий уважав не випадково центром того майбутнього ренесансу. У своїх „Вальдшнепах“ він не даремно намагався довести, що справжня революція, національна й соціальна, відбулася передусім і тільки в Україні, і тільки там вона зрушила все до ґрунту, а сама Москва фактично тієї революції не зазнала і далі залишилася центром всеосяжного мінчанства. Звідси — гасло Хвильового: „геть від Москви!“ — від її стилів, від її диригентури; наша орієнтація, писав він, — на західно-європейське мистецтво, на його стиль, на його засоби, — словом — „кінець прийшов не тільки малоросійщині, українофільству й просвітянству, але й задрипанському москофільству“.

Звідкіля в Хвильового така ненависть до „Провіти“, тієї такої корисної і потрібної в наших селах установи? — Чи не тому, що „Провіта“ (лікнеп — у советських умовах) стала вже анахронізмом, після того, як Україна ширше дихнула державним життям? Словом — Хвильовий бачив у „Провіті-лікнепі“ (коли б вона, за старою народницькою теорією „освічування“, мала далі втримуватися як культурний вислів мас) — гальму у культурному відродженні, а тип, вихований тією початковою культурою „малоросійського“ просвітянства — нездібним „дерзати“, бо він — сила статична. А гасло нової сучасності для Хвильового було — вітаїзм, було „дерзання“ саме за найвищими здобутками всесвітнього мистецтва.

Отже „Провіта“ не мала права диктувати свої смаки літературі, не мала права висувати домагання, щоб література орієнтувалася на неї, бо не туди йшов шлях підіймати українське мистецтво „на рівень світових шедеврів“.

У висновку — простелявся шлях в Європу, на вичку до неї, за її досвідом. Ішлося не тільки про її технічні здобутки, — „голої техніки для нас замало“ — є щось серйозніше від останньої. Те „серйозніше“ — це та динамічна, агресивна духовість Європи, в кліматі якої Хвильовий думав вирощувати свою романтику вітаїзму (від *vita* — життя). Зваживши умови, серед яких Хвильовий жив, звучать незвичайно сміливо його слова про темперамент фашизму, „який не може не викликати симпатії“, бо „фашистська мужня діяльність мусить бути ближчою нам від рідної розляпаної психіки“. Звідси, далі, боротьба за європейського інтелегента в найкращому розумінні того слова, — за „безмежні перспективи“, що їх показав чорнокнижник з Вюртембергу: „де доктор Фавст, допитливий людський дух“. На цю „страшну силу, психологічну Європу, ми й мусимо орієнтуватися, бо саме вона введе наше молоде мистецтво на великий і радісний шлях до світової мети“.

Тут зійшовся Хвильовий з Зеровим, ідеологом неоклясиків.

III

Супротивності притягуються — каже приповідка. Що могло звести на мистецькій площині представника такого імпресіоністичного (а то й розхристаного-експресіоністичного) стилю, як Хвильовий, з „професором“ Зеровим, критиком, майстром сонету, вицельованого до досконалості, і перекладачем римських поетів? Хвильовий, безперечно, мусів сам почувати, що самого його ентузіазму — мало, що треба й „досвіду багатьох віків“. З літератури, науки, публіцистики зачерпнув він те, що його в даний час зацікавлювало, або, скоріше, наснажувало емоційно — але це не була правильна освіта, якої він, як і більшість його сучасників-письменників, через війну за своїм собі не зміг, і взяв усе, сказати б, на гарячому. Отже Зеров не міг не імпонувати Хвильовому своєю всебічною ерудицією, і в ньому знайшов Хви-

льовий потрібну для себе опору, ґрунт. Та це могло бути б'яш „особисте“; звели обох письменників самі події. На літературний Олімп пішли приступом письменники-початківці, робкори і селкори, з прапором резолюції Політбюро ЦК (з 1 липня 1924), яка „рекомундувала“ їх письменницьким організаціям. Серед безконечних і запутаних літературно-політичних дискусій, в яких висунуено не лиш питання завдань, але взагалі й саму рацію існування мистецтва, викрилено й саме поняття мистецтва; обороняти те мистецтво виступили саме Хвильовий і Зеров.

Масовізм, в атаку на який рушили обидва письменники, не був би ще лихом, навпаки — він міг би тишити, як зріст культурних заінтересувань країни, — але ж це була переважно „червона“ графоманія, що, використовуючи кон'юнктуру, вхопила за перо. „Було б помилкою гадати, — писав Хвильовий, — що це підвіє чорюзом, — той мистець, до якого Тичина посилав свої нерви. Безграмотне міщанство — от хто“. Отже: одна справа лікнеп, а друга — мистецтво. А „мистецтво взагалі“ — для Хвильового це не агітка, а та „архіспецифічна галузь людської діяльності, що намагається задовольнити одну із потреб духу людини, саме любов до прекрасного“. Звідси впливає, що мистецем може бути виключно яскрава індивідуальність, а не масова безобразність. Через те й шлях „олімпійців“ „ніколи не зійдеться зі шляхом літературних спекулянтів і профанаторів молодого мистецтва... В „сатанинській“ (від „Сатани в бочці“) свистоплясці губиться справді талановита молодь. Частина з неї, замість повчитись, підпадає під впливи „єнків“ і робиться „кваліфікованими письменниками“, заповнюючи ринок „червоною“ графоманією. А в результаті „молода“ молодь за кілька років не дала жадної путньої книжки“.

Висновки Хвильового такі: треба негайно на настирливе запитання: „Європа чи Просвіта“, відповісти: — „Європа“. Друге: молоді треба вчитись, вчитись і вчитись, молодь мусить поважати мистецьку літературу і знати, що звання мистця до чогось зобов'язує, що заслужити його не так легко: для цього треба придбати багато життєвого досвіду і добре знати старе мистецтво. Масове ж мистецтво виникне як продукт упертої роботи багатьох поколінь. Нове мистецтво творять робітники і селяни. Тільки з умовою: вони мусять бути інтелектуально розвиненими, талановитими, геніальними людьми. Хто цього не розуміє — дурень. А хто це розуміє і мовчить — той спекулянт. Так писав Хвильовий.

І далі: „Європа — це досвід багатьох віків. Це не та Європа, що її Шпенглер оголосив „на закаті“, не та, що гние, до якої вся наша ненависть. Це — Європа грандіозної цивілізації, Європа — Гете. Дарвіна, Байрона, Ньютона... Це та Європа, без якої не обійдуться перші фаланги азійського ренесансу. І коли Зеров знає цю Європу (а він її знає!), то ми йому простягаємо руку“, бо:

„Зероми відчули запах нашої епохи й пізнали, що нове мистецтво мусить звернутися до зразків античної культури“.

Багатогранність ідей, висунутих Хвильовим, сміливий циклічний концепції нового ренесансу, в якому українському мистецтву належала б одна з провідних ролей, орієнтація української — навіть т. зв. пролетарської — культури на духові надбання Європи, а не на „російського диригента“, проблема нової української інтелігенції, — того класичного типу громад-

ської людини, що її виробив Захід, і, тісно з цим пов'язана, вимога дерусифікації пролетаріату, далі своєрідна, національною героїкою офарблена, романтика „віталізму“ — все це дає сьогодні своїм розмахом і відвагою. В цих „м'ятежних“ концепціях Хвильового сконцентрувались національні прагнення української інтелігенції з-під советщини і, незалежно від самого змісту ідей, факт, що Хвильовий був членом компартії, — давав Москві дошкульніше відчувати силу звернених проти неї ударів. А удари ці були не збіяки, — вони компромітували всю політику партії. Це ж був не жарт: у найбільш політично сентралізованій державі виступав письменник, член партії, що, не турбуючись директивами „своеї“ партії, висуває пляни й концепції континентальної міри, і то концепції яскраво політичні: орієнтації на ідеологію, з якою та компартія вела саме найжорстокішу боротьбу! Отак матеріально Москва виграла на Україні війну, але ж у площині духовій змаг ішов далі, і, хто знає, — чи може такі твори, як писання Хвильового, як „Патетична соната“ іншого члена „Валаїте“ — Куліша, як, навіть — сонети Зерова — не варті того, щоб поставити їх поруч виграних боїв у тій великій гігантомахії, що століттями перевалюється просторами України?!

Зброя може бути складена, — але ідеї продовжують далі битися. Недаремно живемо в добу, яку А. Боннар назвав епохою санкцій і консеквенцій, тим драматичним періодом, де слова інкарнуються і хочуть перевірити себе в речах...

С. Гординський